

III. Україна в контексті європейського Відродження

УДК: 821(=111=161.1) – 12.091

*Білоус Петро
(Житомир)*

Трагікомедія «Володимир» Ф. Прокоповича і «Гамлет» В. Шекспіра

У статті представлений порівняльний аналіз п'єс «Володимир» Ф. Прокоповича і «Гамлет» В. Шекспіра, який виявив типологічні подібності деяких мотивів, образів та сюжетних елементів у цих творах.

Ключові слова: Феофан Прокопович, Вільям Шекспір, трагікомедія «Володимир», трагедія «Гамлет», порівняльний аналіз.

Феофан Прокопович (1681–1736) – церковний, громадський, освітній діяч, письменник. Народився у Києві, навчався у Києво-Могилянському колегіумі, у єзуїтському колегіумі в Римі, після чого викладав поетику, риторичку, філософію, геометрію, фізику у Київській академії, з 1710 р. по 1716 р. був її ректором. Потім на запрошення Петра I переїхав у Петербург, де займався церковними, культурно-освітніми, літературними справами. Залишив після себе велику спадщину: філософські трактати, курси з поетики і риторички, історичні праці, публіцистика, листи, промови. Автор віршів, з яких найвідоміші – «Епінікіон» («Пісня перемоги»), «За Могилою Рябою», «Похвала Дніпру», «Опис Києва» та ін. Створив трагікомедію «Володимир» (1705), у якій звернувся до історичних часів прийняття

III. Україна в контексті європейського Відродження

Руссю християнства, вивівши з тогочасних подій алегорію реформаторської діяльності Петра I (деякі дослідники вважають, що йдеться про діяльність Івана Мазепи). Писав книжною українською і латинською мовами. Творчість має ознаки пізнього бароко та класицизму.

Чи знав Прокопович творчість (чи принаймні деякі твори) Вільяма Шекспіра? Жодних свідчень про це у біографії цього активного діяча Просвітництва немає. Та і у своїй творчості імені Шекспіра він ніде не згадує. Проте цікавою з погляду ознайомлення Прокоповича з літературною творчістю Західної Європи є його «римська» сторінка у життєписі. У 17-річному віці він під іменем Самійло Церейський вирушив «по науку в Європу», як у ті часи робило чимало українських допитливих юнаків. Шлях його проліг до Риму. У документі від 14 листопада 1698 р. він згадується як студент колегії св. Афанасія. Тут Самійло (від народження – Єлисей), як і в Києві, студіює філософію та літературу античності, доби Відродження, а також Нового часу¹. Так тривало три роки. Перебуваючи у Римі, Прокопович не міг не поринути у культурне життя цього міста, зокрема мав можливість переглядати театральні вистави, знайомитися із творами сучасної драматургії. На таку думку наводить те, що після повернення у Київ 1701 року він проявив себе як людина європейських поглядів, критично ставився до схоластичних традицій в освіті і літературі. Тож його п'єса «Володимир», написана через кілька років після повернення із Риму, фактично репрезентувала ті нові погляди, які Прокопович перейняв у Західній Європі. А ті погляди виражали зацікавленість просвітницькими ідеями, в естетичному плані – інтерес до поезики і проблематики класицизму.

І хоч не маємо фактів знайомства Прокоповича із творчістю Шекспіра, зокрема і з його трагедією «Гамлет»,

¹ Основні віхи життя і діяльності Феодана Прокоповича: *Прокопович Ф. Філософські твори*: В 3-х т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 1. – С. 14.

все ж у його «Володимирі» можна зауважити перегук із шекспірівським твором.

Обидва твори складаються із п'яти дій. Уже в першій із них і в «Гамлеті», і у «Володимирі» автори використовують схожий прийом: у «Гамлеті» з'являється тінь (дух) підступно отруєного короля, батька Гамлета, призначення якого – викрити перед сином злочин свого брата, нинішнього короля Клавдія; у першій дії «Володимира» так само з'являється тінь князя Ярополка, котрий був таємно убитий з наказу Володимира, який хотів приборкати владу в Києві у свої руки. І там, і там володарі вдаються до злочинних дій заради досягнення влади. І там, і там є мотив братовбивства.

Проте цим не обмежується схожість Клавдія і Володимира. Клавдій одразу після того, як таємно отруїв короля, бере собі у дружини королеву, матір Гамлета, яку уподобав ще раніше. Тож Клавдія цікавила не тільки влада, а й чужа жінка. Як, до речі, і Володимира. Спочатку князь відібрав у брата Ярополка засватану тим полоцьку княжну Рогніду. Ось як про це розповідає «Повість минулих літ: «Володимир тоді зібрав воїв багато – і варягів, і словен, і чуді, і кривичів – і пішов на Рогволода [князя полоцького]. У сей же час хотіли вести Рогнідь за Ярополка. І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідь узяв за жону і пішов на Ярополка»².

Але цей, образливий для Ярополка епізод, у трагікомедії не актуалізується. Натомість у монолозі Ярополка, яким і розпочинається п'єса, акцентовано на трагічній події, уміщеній під 978 роком: «Пішов тоді Ярополк, і сказав йому боярин його Варяжко: «Не ходи, княже. Уб'ють тебе. Утікай в Печеніги і ти приведеш воїв». І не послухав він його, і прибув Ярополк до Володимира. І коли

² Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – С. 45.

III. Україна в контексті європейського Відродження

входив він у двері, підняли його два варяги двома мечами під груди, а Блуд зачинив двері і не дав услід за ним увійти своїм. І так убитий був Ярополк (...) Володимир же став жити з жоною брата, грекинею, а була вона вагітна»³.

Ярополк у своєму монолозі майже дослівно відтворює свою смерть, як про це вістить літопис:

*І воспящаше мя друг, даяй совіт здравий,
Но не воспященни суть божія устави.
Прийдох уже ко дверем, чая яко тіми
Входжу в дом братний – во мрак вічний ввійдох іми.
Єгда бо праг преступих, отсюда і сюду
На мечі мя под'яша. Моїх же оттуду
Всіх воєв воспятиша; єдин со двоїми
Всує брахся, весь люті на мечах носимий,
Яко медвідь, єму же в перси ловець сильний
Рожен вонзет, мещется всує і бездільний
Гнів ярить, і сліко бореться кріпчає,
Толико а онь желізо входить глубочає...⁴.*

Власне, як і привид батька Гамлета, так і тінь Ярополка розкривають справжню картину вбивства. Обидва персонажі, висловлюючи своє обурення теперішнім становищем Клавдія і Володимира, викривають їхню злочинну сутність, закликають до помсти за вчинене братовбивство. Аби розкрити таємницю вбивства короля-батька, Гамлет вдається до послуг мандрівних акторів, тоді як Володимира викривають послані язичницькими жрецьми біс світу, біс огуди та біс плоті. В обох випадках застосовано ефект розкриття через своєрідну алегорію, котра представлена у п'єсах по-різному, але функція алегорії і там, і там схожа: опосередковано викрити злочин і засудити братовбивство.

Князь Володимир зображений у трагікомедії у важливий як для нього самого, так і для всієї Русі момент

³ Там само. – С. 46.

⁴ Прокопович Ф. Владимир. // Українська література XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 265.

вибору: служити старим язичницьким богам чи вибрати християнство. Це «спеціальний час» для Володимира, від вибору ним віри залежить подальший розвиток держави. Тому князь сумнівається, перебуваючи між двома цивілізаціями, він довго обмірковує свої подальші кроки, він ставить запитання Філософу, який викладає йому основні догмати віри християнської. З погляду православного християнина Прокоповича, позаду у Володимира – гріховне минуле, яке обтяжує його непривабливим досвідом, а попереду – шлях очищення, зокрема й очищення від гріха братовбивства. Свої сумніви Володимир викладає у монологі, в якому він ставить сам собі чимало запитань:

*Не повергу ли гречеським под нозі
Царем вінця могого? І їх же на мнозі
Усмирих побідами, тим сам подчиненний
Буду? (...)*

*Аще же і тоє,
Єже аз мислю, будет, что же се єсть? Коє
Зло єсть хулиму бути от рода лукава?
Дим єсть єдин – людська і хула і слава.
А яко стар учуся, то ли будет бідно?
(...) Ученіє Христово: учить утоляти
Похоть плотскую. Како се єсть – уязвляти
Єстество? Єстеству се наносится нужда.
Како убо он єсть Бог?⁵*

Роздуми Володимира у дечому резонують зі знаменитим монологом Гамлета:

*Чи бути, чи не бути – ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому?⁶*

⁵ Там само. – С. 291-292.

⁶ Шекспір В. Гамлет, принц датський / Переклад Леоніда Гребінки // Шекспір Вільям. Твори в 6-и т. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 5. – С. 54.

III. Україна в контексті європейського Відродження

Вибір Гамлета особистісний, але екзистенційний, розгорнутий на тлі загальнофілософських проблем людського буття. Вибір Володимира – цивілізаційний, проте також осмислений у координатах особистісного і державного смислу. Володимир має намір розпрощатися зі своїм марнотним язичницьким минулим. Гамлет запитує у себе: «Які нам сни присняться після смерті, / Коли позбудемось земних суєт?»⁷. Володимир обирає християнство, яке обіцяє по смерті Царство Небесне. Гамлет обирає смерть, а не страх, який «безволить, і в звичних бідах ми волієм жити». Володимир обирає «наміри високі» («се яві іду Христа ісповісти. Се іду, творю волю божества твого»). Гамлет вважає, що «розум полохливими нас робить», «наміри високі, ледь зродившись, вмирають». Володимир у своєму монолозі проходить еволюцію: від сумнівів він рухається до твердої упевненості у своєму цивілізаційному й особистому виборі, а Гамлет так і залишається у своїх сумнівах, хоч і робить вибір – трагічний.

Звичайно, у цій типологічній студії немає наміру поставити в один ряд трагікомедію Феофана Прокоповича «Володимир» і трагедію Вільяма Шекспіра «Гамлет». Зіставлення деяких образів, думок, мотивів в обох п'єсах дає можливість припустити, що дух шекспірівського драматичного мистецтва поширювався в Україні вже на початку XVIII ст., про що свідчить драматургія і поетика такої української п'єси, як «Володимир». Не йдеться про безпосередні впливи, а про те, що українська шкільна драма, до якої традиційно відносять твір Ф. Прокоповича, вивільнялася від середньовічної тематики і поетики, поступово розвивалася, рівняючись на європейські взірці.

⁷ Там само. – С. 54.